

SAKYTINĖ PRADINĖS MOKYKLOS MOKYTOJO KALBA

Janina Bukantienė

Klaipėdos universitetas

Anotacija

Straipsnyje nagrinėjamos teorinės ir praktinės pradinė klasių mokytojo kalbinės komunikacijos prielaidos. Taikant lyginamąją istorinę analizę, pateikiama kalbos, kaip pagrindinės mokinių ir mokytojų bendravimo priemonės, parametrų kaita tradicinėje ir šiuolaikinėje Lietuvos pradinėje mokykloje. Ugdymo procese mokytojo veikla yra daugiaplanė: jis atlieka įvairius pagal situaciją susiklosčiusius vaidmenis, kuriuos lydi verbalinė ir neverbalinė kalba. Mokinių kalbinė kompetencija priklauso nuo mokytojo, kaip pavyzdžio, kalbinės veiklos. Jo kalba turi būti taisyklinga, aiški, paprasta, glausta, gyva, estetiška, atitikti ugdytinių amžiaus tarpsnius ir jų suvokimo lygį.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: sakytinė kalba, kalbos normos, verbalinė ir neverbalinė kalba, bendrinė tartis, pradinė klasių mokytojai.

Abstract

This article analyses the presumption of theoretical and practical primary school teacher's oral communication. The principals of the analysis are provided as the change of language as the main means of communication between the pupils and the teacher, and the change of parameters in traditional and modern Lithuanian schools. The teacher's work is many-sided; he performs a lot of roles which appear according to the situation. All these roles are followed by verbal and non-verbal communication. The spoken competence of pupils depends on the teacher as an example of oral communication. The teacher's language must be pure, clear, simple, concise, esthetic and must correspond the age and stand level by understanding children he teaches.

KEY WORDS: spoken language, speech, norms, verbal and non-verbal communication, general pronunciation, primary school teachers.

Įvadas

Ugdymas vyksta konkrečioje aplinkoje – tarp žmonių, nuolat sklindančios informacijos. Šiuolaikinio gyvenimo realybė verčia pedagogą konkuruoti su kitais informacijos šaltiniais, kurie greitai plinta ir mokiniams tampa vis lengviau pasiekiami. Dabartinis mokytojas turi gebėti nuolat atsinaujinti, tobulėti pats ir tobulinti savo veiklą. Mokytojo pranašumas labai priklauso nuo to, ar sugebės įtikinti, sužavėti, nukreipti mokinių spūsti mokslo problemas ir uždavinius, atsižvelgiant į jo interesus ir pasaulio suvokimo lygį. Dažnai nuo mokytojo asmenybės savybių, profesionalumo priklauso bendravimo atmosfera, kokie pedagoginio darbo organizavimo būdai ir metodai bus taikomi mokant dalyko, ar bendravimas su klasės draugais ir mokytoju vaikui bus malonus, įvairiapusis, kviečiantis bendradarbiauti ir kurti.

Svarbiausia bendravimo ir bendradarbiavimo priemonė mokykloje yra kalba. Gebėjimas komunikuoti su bendraamžiais ir kitais žmonėmis – tai gebėjimas suprasti jų kalbą ir pačiam kalbėti taip, kad būtų supastas. Taisyklinga kalba yra vienas

svarbiausių pedagogo veiklos instrumentų, kuriuo ne tik perteikiama informacija, skatinama mokymosi motyvacija, bet ir ugdoma mokinių kalba – asmenybės raiškos priemonė. Kalba yra ne tik svarbiausias tautos nacionalumo požymis, ji, lavindama mąstymą, padeda individui pažinti savo tautą, jos charakterį, kartu ir save patį, kaip tautos atstovą (Malinauskas, 1999).

Įvertinęs savo kalbos unikalumą, pedagogas ras būdų tobulėti, taikys šiuolaikinius aktyvaus mokymosi metodus, kurie padės prasmingai ir kryptingai planuoti ugdymo(si) veiklą.

E. Ruskaja pažymi: „Suaugusieji, pedagogai ir tėvai, dažnai praranda autoritetą ne todėl, kad neturi, ką pasakyti, o todėl, kad jų neįdomu klausyti. Jei mūsų šiandien paklaustų, koks dalykas mokykloje buvo pats patraukliausias, visų mūsų atsakymuose dominuotų vienas sutapimas – šis dalykas tapo mėgstamas todėl, kad patiko mokytojas“ (Русская, 1995, c. 91). Mūsų studentų apklausos, interviu patvirtina mokslininkės išvadas apie patrauklaus dalyko ir mylimo mokytojo koreliacijas.

Keičiantis gyvenimo realybei, kinta mūsų bendravimo ir ugdymo bei ugdymosi formos, taip pat pažiūros į kalbą, kaip bendravimo priemonę, sampratą. Šiandien būtina pereiti nuo tradicinio, siauro akademinio, autoritarinio mokymo į globalų, intergruotą, aktyvų mokymą(si).

Straipsnio tikslas: apibrėžti teoriškai ir pagrįsti praktiškai mokytojo kalbos svarbą visybiškai ugdant pradinių klasių mokinių, išskirti kalbos, kaip pagrindinės mokinių ir mokytojų bendravimo priemonės, parametrų kaitą tradicinėje ir dabarties mokykloje. Remiantis žvalgomojo tyrimo duomenimis, konstatuoti Lietuvos mokyklų pradinių klasių mokytojų bendrinės kalbos tarties ir kalbos normų atitikimą.

Darbo objektas – pradinių klasių mokytojų kalba.

Metodai: mokslinės literatūros apžvalga, lyginamoji analizė, testavimas, apklausa žodžiu.

Tyrimo rezultatai. Kalba yra svarbiausias mokytojo profesinio meistriškumo elementas. Ji padeda ne tik spręsti mokymo uždavinius, bet ir sukurti klasėje palankią mokymosi atmosferą, asmeninės komunikacijos situaciją, kad besimokančioji visuomenė paklustų išgyvenimų logikos dėsniams. Atsižvelgiant į vartojimo sritį, skiriamos dvi kalbos rūšys: sakytinė ir rašytinė. Sakytinė kalba dar vadinama verbaline, ją sudaro klausymas ir kalbėjimas. Mokytojui, kaip informacijos perdavėjui, ugdomojo proceso organizatoriui, itin aktualus kalbėjimas. Pradinėje mokykloje verbalinę kalbą visada lydi ir neverbalinė. J. Piaget (2002) teigimu, jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaikui būdingas atradimas, kūryba, minties lakumas, savojo pasaulio įsivaizdavimas ir modeliavimas, saviraiška verbaline ir neverbaline kalba, asmenybės savikūra. Verbalinių ir neverbalinių kodų mokėjimas sudaro visų komunikacinių gebėjimų pagrindą (Grebliauskienė, Večkienė, 2004).

Štai kodėl kalbinis ugdymas turi būti nepertraukiamas, pedagoginė mintis visada „aprengta“ taisyklingu kalbiniu drabužiu. Kalbai būdinga tai, kad ji, formuodama mąstymą, atskleidžia žmogaus vertybines nuostatas, jo pasaulio modelį. Tikslingai

vartojama mokytojo kalba yra svarbus intelektualinis-emocinis, į mokinį nukreiptas veiksnys.

Verbaline ir neverbaline kalbine veikla mokytojas primena aktorių, esantį scenoje (klasėje), į kurią kiekvieną pamokos minutę nukreiptos mokinių akys, stebimas kiekvienas jo kūno judesys, girdimas kiekvienas jo žodis, fiksuojama balso gaida. Teatro pedagogai (Bulatova, 2001) skiria net šešis sėkmingos komunikacijos veiksnius:

- Gebėjimas įtikinti. Logiškas kalbėjimas.
- Gebėjimas naudoti kalbos techniką (kvėpavimą, dikciją, balsą).
- Kalbos ekspresyvumas: tikslumas, intonacijos, loginiai kirčiai ir pauzės, melodija.
- Naudojimas pagalbinėmis (paralingvistinėmis) priemonėmis – gestais, mimika, judesiu, kūno laikysena; asmeninės erdvės išsaugojimas; „lygiagrečios–vertikalios“ padėties daroma.
- Mokėjimas diskutuoti, arba etinė-psichologinė kalbėtojo ir klausytojo veikla.
- Perceptiniai gebėjimai, susiję su klausytojų reakcija, gebėjimu naudotis vaizdinėmis priemonėmis.

Lietuvos pradinės mokyklos pedagogas šiandien yra gimtosios kalbos, matematikos, pasaulio pažinimo, dailės, technologijų, etikos (dažnai dar ir kūno kultūros, muzikos ar tikybos) mokytojas. Reikėtų pridurti, kad jis dar ir auklėtojas. Taigi jo veiklos diapazonas gana platus. Visose veiklos srityse mokytojas, be modernių technologijų, turi vienintelę darbo priemonę – kalbą. Kad ir kaip modernėtų gyvenimas, pradinės mokyklos pamokoje niekas nepakeis mokytojo, jo gyvo žodžio.

Pradinių klasių moksleiviai geriau suvokia mokslo esmę, kai mokytojas svarbias tiesas perteikia ne sausa, pilka, bejausme kalba dėstydamas faktus, o aiškinimą ar pasakojimą nuspalvina savitu stiliumi, originaliomis kalbos intonacijomis. Tada mokslas tampa patrauklus, išsilaisvina iš akademinų šampū.

Pedagoginė veikla ypatinga tuo, kad sudaro sąlygas kiekvieno individo savikūrai, tobulėjimui, pasirengimui kūrybiškai ateities veiklai (Tijūnėlienė, 2004). Mokytojo žodis ugdytinio atmintyje randa atgarsį net po daugelio metų, todėl būtina atidžiai parinkti tiek turinį, tiek formą.

Dažnai pradedančiojo ar net patyrusio mokytojo kalba būna sausa, monotoniška, čia gausu loginių kirčių, nes visos dėstomos tiesos jam atrodo svarbios. Jo kalboje nėra aiškaus žodžių grupavimo apie svarbiausią loginį centrą, pauzės priklauso ne nuo turinio logikos, o tiesiog daromos dėl netaisyklingo kvėpavimo. Intonacinių ryšių tarp atskirų frazių stoka trukdo suprasti sakinio teksto mintį. Semantinio ryšio tarp pastraipų nebuvimas pasakojimą dalija į atskiras dalis, kurių kiekviena tampa savarankiška ir reikšminga – taip prarandamas sakomos minties aiškumas, vientisumas.

Šiandien jau prakalbome apie visų dalykų mokytojų kalbą. Muzikus jaudina prasta diktija dainuojant. Kas tai lemia? Galbūt netaisyklinga žodžių, sakinių tartis kalbant. Žymus rusų teatro korifėjus K. Stanislavskis rašė: „Žodis sukeistomis raidėmis man primena... žmogų su ausim vietoj burnos, su akim vietoj ausies, su pirštu vietoj nosies. Žodis, kurio neaiški pradžia, panašus į žmogų sumaitota galva. Neištarta žodžio pabaiga man primena žmogų amputuotomis kojomis... Kai žodžiai susilieja į vieną beformę masę, aš išivaizduoju muses, įklampusias į medų“ (Станиславский, 1990).

Ugdymo procese mokytojo kalbinė veikla yra daugiabriaunė: jis yra informuotojas, įtikinėtojas, aiškintojas, pasakotojas, skaitovas, interpretuotojas, patarėjas... Ir visai nesvarbu, ką atradinės mokinys: spręs matematikos uždavinį, tyrinės jūros gyvūniją, dainuos liaudies dainą ar kurs savo svajonių miestą... – jį turi lydėti taisyklinga mokytojo kalba.

Ugdymo procese, pedagogui ir mokiniams sąveikaujant, dominuoja sakytinė, šnekamoji kalba. Remiantis „Lietuvos Respublikos švietimo įstatymo“ 10 straipsniu (Lietuvos Respublikos valstybinė kalba, 1997), lietuvių mokyklose mokoma lietuvių kalba. Ji vartojama dėstant visus mokomuosius dalykus, bendraujant su ugdytiniais formalioje ir neformalioje aplinkoje. Sunorminta valstybės raštų ir žmonių viešojo gyvenimo bei kultūros reikmėms skirta kalba vadinama bendrine. Skiriama rašomoji ir šnekamoji bendrinės kalbos. Šnekamosios ir rašomosios kalbos normos yra bendros. Kaip nurodyta „Lietuvių kalbos enciklopedijoje“ (1999), kalbos norma – tai visuomenėje pripažįstama kalbos faktų ir jų vartojimo būdų visuma. Bet šnekamoji kalba dar turi ir tarties normas. „Dabartinės lietuvių kalbos žodynas“ (2000) tartį apibrėžia kaip kalbos garsų artikuliacijos, tarimo būdą. A. Lyberis „Sinonimų žodyne“ (2002) – kaip tarimo ypatumą, „Lietuvių kalbos enciklopedijoje“ (1999) tartis, arba ortoepija, pristatoma kaip bendrinės kalbos normų ir taisyklių visuma.

Taigi ugdymo procese tartį galima traktuoti kaip procesą, kurio metu mokomasi tarti garsą, laikantis bendrinės kalbos normų. Mokytojas, kuriam kalba yra pagrindinis darbo instrumentas, turi tas normas išmanyti, jų besąlygiškai laikytis, taip pat gebėti pastebėti ir taisyti mokinių daromas bendrinės kalbos tarties klaidas.

Ar pasikeitė mokytojo kalba šiandieninio požiūrio į ugdymą(si) kontekste? Pakitusias gyvenimo sąlygas pirmiausia matome mokykloje. Šiandien galima teigti, kad Lietuvos švietimo reformą labiausiai pajuto pradinė mokykla. Tradicinėje mokykloje vyravo akademinis požiūris į kalbos mokymą. Pradinėse klasėse buvo vedamos skaitymo, rašymo, rišliosios kalbos ugdymo pamokos – visa kalbinė veikla suskirstyta į pavienes, dažnai mažai viena su kita susijusias mokinio veiklas. Šiandieninėje mokykloje gimtoji kalba – ne tik kalba, literatūrą ir kultūrą integruojantis dalykas. Ji yra informacijos gavimo ir viso individualaus žinojimo raiškos pagrindas. Suvokiant kalbos lygmenis nuo mažiausio – garso/raidės iki aukščiausio – teksto, ieškoma minties prasmingumo, žinių ir patirties siejimo su realiu gyvenimu, mokinio veiklos kontekstu.

Tradicinėje mokykloje mokiniui pakako formalių žinių ir gebėjimų atmintinai išmokyti kalbos taisyklę, vėliau ją pritaikyti, o šiandien taikomi kiti metodai: skatinama, kad mokinys pats atrastų prasminius kalbos ryšius, nagrinėtų kalbos faktus, kalba rodytų suvokimą, savo ir kitų pasisakymus vertintų kalbiniu požiūriu. Šiandieninė kalbos ugdymosi kryptis pradinėse klasėse iš uždaros katechetinės tapo komunikacinė. Komunikacinė kalbos ugdymo kryptis suvokiama kaip tarpasmeninė ar grupinė žmonių veikla, keičiantis patirtimi žodiniiais ir nežodiniiais signalais (Jovaiša, 1993 p. 100). Komunikacija apibrėžiama kaip bendravimas, keitimasis mintimis, išgyvenimais (Leonavičius, 1993). Pagrindinė bendravimo funkcija – komunikacinė, o ugdant kalbą dar svarbios ir kitos – interakcijos (sąveikos) bei percepcijos (pažinimo, suvokimo) – funkcijos. Taikydamas kalbą kaip komunikacijos priemonę, mokytojas kuria mokinio asmenybę. Todėl ypač svarbi paties mokytojo kalbinė kompetencija.

J. A. van Ek ir J. Sheils (1994) skiria šiuos komunikacinės kompetencijos komponentus: lingvistinė, sociolingvistinė, diskursinė, strateginė, sociokultūrinė, socialinė subkompetencija. S. Moirand (1999) pripažįsta lingvistinį, diskursinį, referatyvinių ir socialinių-kultūrinių komunikacijos komponentus. Z. Nauckūnaitės (2000) nuomone, komunikacinę kompetenciją sudaro: lingvistinė, diskursinė, sociolingvistinė ir referatyvinė subkompetencijos. Laikydami Z. Nauckūnaitės požiūrio, aptarsime kiekvieną šių subkompetencijų, kaip tyrimų objektą pasirinkdami pradinių klasių mokytojo kalbą:

- Lingvistinė kompetencija apimtų taisyklingą kalbos mokėjimą (leksikos, gramatikos, tarties, rašybos, skyrybos).
- Diskursinė subkompetencija – tai gebėjimas vartoti sakytinę bei rašytinę kalbą kuriant tekstą.
- Sociolingvistinis komponentas apimtų gebėjimą bendrauti verbaline ir neverbaline kalba atsižvelgiant į situaciją.
- Sociokultūrinė subkompetencija – tai socialinių-kultūrinių santykių puoselėjimas kalba.
- Referatyvinė subkompetencija apima visas individualias asmens žinias ir patirtį.

Mokytojo kalbai svarbios visos subkompetencijos. Mūsų pradinių klasių mokytojų kalbos tyrimai rodo, kad tiek teoriniu lygmeniu rengiant pradinių klasių mokytojus, tiek praktinėje pedagoginėje veikloje nepakankamai akcentuojama lingvistinė ir sociokultūrinė kompetencijos.

Tradicinėje mokykloje konstatuojamas pasyvus kalbos mokymas. Dabarties mokykla orientuojasi į aktyvų mokymosi procesą, kai mokinys remiasi anksčiau įgytomis žiniomis, savo patirtimi ir vartodamas naujas sąvokas formuluoja idėjas, suvokia naujas prasmes. Ugdymo centre yra ne mokomoji medžiaga, o vaikas – apie jį sukasi visas ugdymo procesas. Pedagogas, atsižvelgdamas į amžiaus tarpsnį ir individualius mokinio gebėjimus, siūlo ugdymo temas, kalbą aktyvinančius mokymosi metodus, numato asmenybės savitumą skatinančius veiksmus.

Iki reformos pradinėje mokykloje vyravo autoritarinis, savitas kalbos mokymas, o šiandien mokytojas, siekdamas pažinti ugdytinį, išklauso jį ir pateikia tokius klausimus, atsakymai į kuriuos skatina ieškoti būdų, kaip tobulinti tolesnę mokymosi veiklą. Keičiantis mokytojo vaidmenims iš informacijos perteikėjo į patarėją, ugdymo proceso diskusijos dalyvį, keičiasi ir jo kalbinė intencija, kalbinės raiškos priemonės. Šitaip aktyviai mokiniui ir mokytojui bendradarbiaujant kuriamos naujos prasmės, nauji kalbos ugdymosi metodai.

Taigi šiuolaikinis kalbos ugdymas remiasi konstruktyvizmo teorija, kuri teigia, kad žmogus, remdamasis ankstesne patirtimi, pažįsta aplinkinį pasaulį, kuria individualų žinojimą. Konstruktyvistai teigia, kad asmuo siekia pažinti sistemindamas savo patirtį apie supantį pasaulį, ieškodamas gilesnių prasmų (Glaserfeld, 1995).

Kalbininkai skiria kontekstinę ir situacinę kalbas. Kontekstinė kalba rengiama iš anksto: apmąstoma, planuojama, repetuojama, parenkamos raiškos priemonės. Situacinę kalbą lemia kalbėjimo procesas, situacija. Nors formaliam ugdymui – pamokai – mokytojas rengiasi iš anksto, viską pasverdamas ir apmąstydamas, vis dėlto pamoka yra gyvas bendravimas, todėl joje dominuos ne kontekstinė, iš anksto parengta, o situacinė kalba. Numatyti kiekvieną situaciją ar sąveikos su mokiniais niuansą neįmanoma. Kalbėjimui būdingas stichiškumas, mokytojas pamokoje dažnai kalba eksromptu, atsižvelgdamas į situaciją, todėl pedagogas, rengdamasis susitikti su ugdytiniais, turi turėti ir nuolat ugdytis tvirtus taisyklingos bendrinės tarties įgūdžius.

Pradėta kalbėti apie bendrinės lietuvių kalbos, kaip prestižinės, mokymąsi (Paulauskienė, 2004). Prestižinė kalba – tai tokia bendrinės kalbos atmaina, kurią renkasi daugelis bendrinės kalbos vartotojų, iš jos mokosi. Prestižinė kalba yra pavyzdinė mokyklos, mokomoji, informavimo priemonių kalba. Daugelis kultūringų užsienio šalių pripažįsta prestižinę kalbą kaip tam tikrą aukštuomenės, jos institucijų – valstybės įstaigų, visuomenės informavimo priemonių, teatro, mokyklos kalbą. Antai M. Tečer (*Tatcher*), prieš užsiimdama politika, t. y. rengdamasi viešai kalbėti, atkakliai mokėsi prestižinės anglų kalbos. Danijoje prestižine laikoma „karališkoji kalba“ – pavyzdys valdininkams. Rusijoje tokia yra teatro kalba. Kultūringose šalyse apie žmogaus išsilavinimą sprendžiama iš jo kalbos (Pupkis, 1995). Primityvi kalba rodo primityvų mąstymą (*Ten pat*). Ilgai puoselėti prestižinę kalbą pas mus trukdė visuomenės sustabarėjimas, nenoras mokytis taisyklingos kalbos, taip pat kalbos norminimo spragos.

Kalba – lengviausiai prisitaikanti prie aplinkybių ir išraiškingiausia bendravimo priemonė. Ja galima perteikti sudėtingiausias ir painiausias mintis, rūpestingai parinkus žodžius ir juos taisyklingai ištarus. Vaikai išmoksta kalbėti klausydamiesi suaugusiųjų, kartodami jų tariamus žodžius, intonacijas. Mokslininkai teigia, kad neišmokus kalbėti iki paauglystės, vėliau jau nebeišmokstama (Platt, 2003). Potencialus bendrinės kalbos vartotojas yra aukštąjį išsilavinimą turintis žmogus. Viešai komunikuojantis pedagogas vartoja sakytinę kalbą, į jį ir turėtų lygiuotis pasyvioji visuomenės dalis, pirmiausia – jo mokiniai.

Mokytojo kalba visais aspektais turi būti pavyzdys. Mokytojas, ypač pradinių klasių, turėtų kalbėti neskubėdamas, taisyklingai tarti visus lietuvių kalbos garsus, taisyklingai kirčiuoti žodžius, intonuoti sakinius, gebėti raiškiai skaityti, deklamuoti, mokėti emociškai pasakoti. Jam neturėtų trukdyti kalbos defektai. Visos šios savybės išsiugdomos, galbūt išskyrus kalbos defektus. E. Marcelionienė (1997) ypač akcentuoja taisyklingą pirmojo mokytojo kalbą, nes būtent elementoriaus laikotarpiu dedami taisyklingos sakininės ir rašytinės kalbos pagrindai. Pirmaisiais mokymosi metais mokytojas tampa autoritetu, galingesniu už iki šiol buvusius tėvus. Pasak O. Tijūnėlienės (2000), mokytojo autoritetas ypač svarbus ugdant asmenybę. Autoritetingas mokytojas įgyja aukštą statusą ne tik mokyklos bendruomenėje, bet ir daro didelę įtaką ugdytiniais. Mokytoju sekama, pamėgdžijamas jo elgesys, gestai, kalba. Mėgdžijama, kartojama artikuliuojant garsą, mokant skiemenuoti, skaityti, pasakoti, sekti, intonuoti. Net netyčia išsprūdusias mokytojo kalbos klaidas pradinių klasių mokinys perima kaip tikrus kalbos faktus. Štai kodėl pradinių klasių mokytojai turėtų taisyklingai kalbėti. Kalbos taisyklingumas prasideda nuo taisyklingai išstarto garso ar garsų junginio, sudarančio prasmingą žodį. Todėl būtų logiška pirmiausia aptarti pradinių klasių mokytojo bendrinės kalbos tartį.

Tyrimo aprašymas

Šio žvalgomojo tyrimo tikslas – konstatuoti Lietuvos mokyklų pradinių klasių mokytojų bendrinės lietuvių tarties būklę.

Tyrimo dalyvavo 63 pradinių klasių mokytojai iš didžiųjų Lietuvos miestų – Kauno, Klaipėdos ir 48 pradinių klasių mokytojai iš kaimo mokyklų. Iš viso tyrime dalyvavo 111 respondentų. Kadangi miesto žmonių kalbą dažnai veikia svetimų kalbos, sociolektas, o kaimo gyventojai šneka beveik gryna tarpe (kiti – iš dalies tarmiškai), dėl objektyvumo respondentų imtį sudaro atstovai iš didžiųjų miestų ir kaimo vietovių.

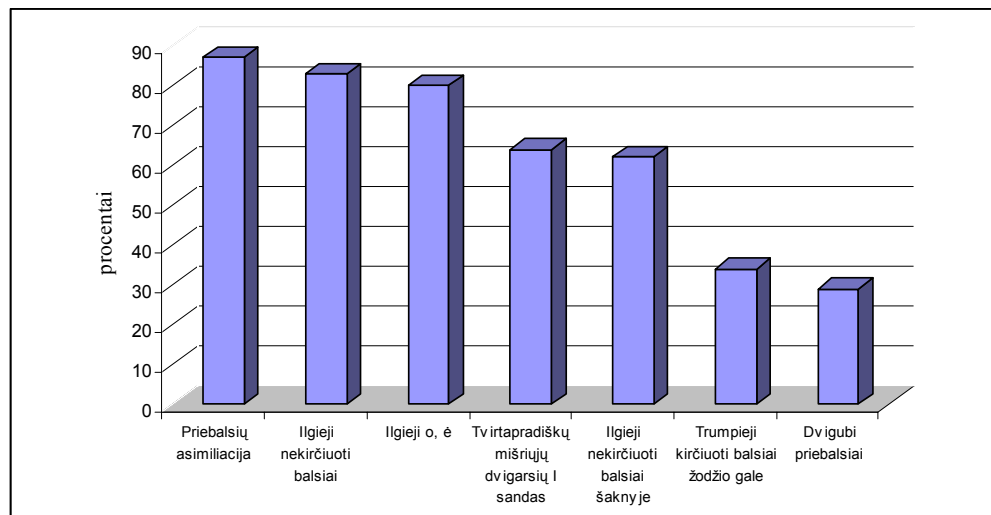
Pradinių mokyklų mokytojų imtis atsitiktinė, bet stengiasi aprėpti visus Lietuvos regionus (Klaipėdos, Mažeikių, Skuodo, Kretingos, Telšių, Šilutės, Šilalės, Tauragės, Kauno, Alytaus, Varėnos, Ignalinos, Panevėžio, Jonavos rajonai).

Bene parankiausias metodas sakininei kalbai tirti yra stebėjimas, tik stebint respondento kalbą sunku fiksuoti sunkesnius tarties atvejus. Dažnai nemokėdamas ištartai arba nežinodamas, kaip tarti, kalbantysis pasirenka kitą variantą, kartais nelabai tinkamą. Todėl pasirinktas tyrimo metodas – testas. Mokytojai testuoti įprastoje sociokultūrinėje aplinkoje (savo gyvenamojoje ir darbo vietoje), jie skaitė prasmingus (smulkiosios tautosakos, grožinės literatūros) sakinius, kuriuose lietuvių kalbos garsai – balsiai, priebalsiai, jų samplaikos – natūraliai vartojami kalboje, bet kiekvienas garsas yra skirtingose žodžio pozicijose. Taip patikrintas mokytojų balsių, priebalsių, dvigarsių tarimas, intonacija ir kirčiavimas. Tyrimo rezultatai apibendrinti, apdoroti statistiškai. Gauti rezultatai grupuojami, aptariami, lyginami ir pateikiami paveiksluose.

Nustatytos tokios mokytojų tarties klaidos:

- Priebalsių asimiliacija: nepaisoma priebalsių supanašėjimo ar susiliejimo (*išsiplečia, išsiplėš, užšoko, ant basos*) – 87%.
- Ilginamas tvirtapradiškų mišriųjų dvigarsių pirmasis sandas (*turtinga, garbinga, Urbonas*) – 64%.
- Ilgieji nekirčiuoti balsiai žodžio galūnėje trumpinami (*vasara, žiema, pypkę, mėnesį purienų, rugiagėlių*) – 83%.
- Ilgieji nekirčiuoti *o, e* visose žodžio pozicijose, ypač žodžio gale, trumpinami (*išjojo, skaito, rašo, dėdienė, kėkštas, tupėjo, snaudė*) – 80%.
- Ilgieji nekirčiuoti balsiai trumpinami žodžio šaknyje (*sūnus, qžuolai*) – 62%.
- Trumpieji kirčiuoti balsiai *i, u* ilginami žodžio gale (*laiku, kiti*) – 34%.
- Tariami dvigubi priebalsiai (*perrašydamas, švarrašti*) – 29%.

Kaip matyti iš 1 paveikslo, dažniausios klaidos yra netaisyklingas priebalsių samplaikų žodyje arba žodžių junginiuose tarimas. Prieš kelis dešimtmečius užfiksuotos Vilniaus mokinių kirčiuotų trumpųjų balsių ilginimo klaidos šiandien nėra tokios aktualios. Užtat beveik visų respondentų tartyje pastebimas ilgujų nekirčiuotų balsių trumpinimas žodžio gale. Šiai tarties klaidai atsirasti įtakos galėjo turėti gimtoji (ypač žemaičių) tarmė, bet tokių klaidų paplitimas visos Respublikos vietovėse tarmės įtaką paneigia.

1 pav. Mokytojų tarties klaidos

Dažniausia pasitaikančios tarties klaidos didžiųjų miestų ir kaimo pradinių mokyklų pedagogų kalboje iš esmės nesiskiria. Tai galima paaiškinti pedagogų migravimu visos Respublikos teritorijoje ir tolygia svetimų kalbų fonetikos įtaka.

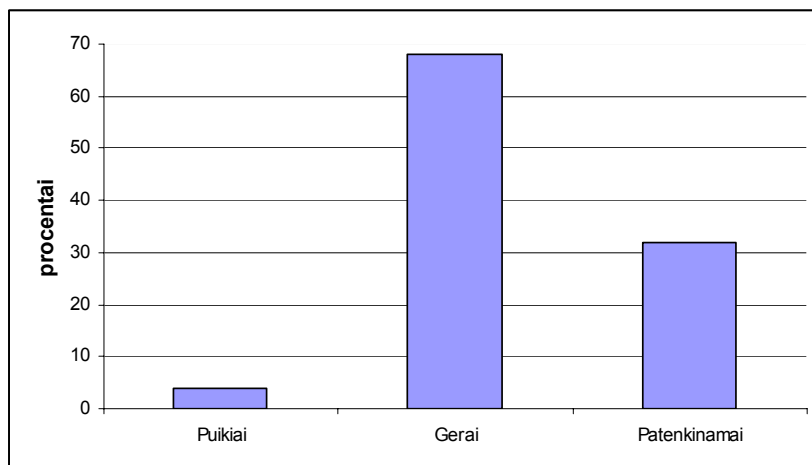
Dažniausios mokytojų kirčiavimo klaidos:

Susigūžė (= susigūžė); *rugiagėlių* (= rugiagėlių); *gegužė* (= gegužė); *septyni* (= septyni); *Klaipėda* (= Klaipėda).

Skaitant sakinį būtina atitinkama intonacija. Intonacija – tai sudėtinė (melodikos, ritmo, intensyvumo, tembro) šnekamosios kalbos sakinio įforminimo fonetinė priemonė. Tai žodžio ar sakinio tarimo būdas ir tonas, reiškiantys kalbėtojo jausmą, pažiūrą (Ramanekienė ir kt., 2003). Intonacija ypač svarbi pedagogo kalboje kaip mokinio elgesio, veiklos, kalbos vertinamoji priemonė.

Pasirengimas skaityti pradedamas tokio oro kiekio įkvėpimu, kad jo užtektų iki sakinio pabaigos. Jei sakinys yra konstatuojamasis, jo gale balsas nuleidžiamas. Jei sakinys klausiamasis, balsas sakinio gale pakeliamas. Dažnas sakinys būna sudarytas iš atskirų ritminių dalių, kurias rašte rodo skyrybos ženklai: kableliai, dvitaškiai, kabliataškiai, brūkšniai. Mūsų tirtų mokytojų ryškiausia intonacija yra konstatuojamojo sakinio gale. Sunkoka buvo išgirsti intonuojamą klausiamąjį sakinį. Net 48% mokytojų nepaiso sakinio ritmikos.

Kitas tyrimo metodas – apklausa žodžiu – parodė pradinių klasių mokytojų požiūrį į savo kalbą, jos tarties vertinimą, daromas tarties klaidas.

2 pav. Tarties vertinimas

Siekdami išsiaiškinti, kaip mokytojai vertina savo tartį, pateikėme penkis atsakymų variantus: puikiai, gerai, patenkinamai, blogai, labai blogai. Pastebėta, kad dauguma apklausos dalyvių savo tartį vertina gana gerai. 4% respondentų ją vertina puikiai,

68% – gerai, 32% mokytojų mano, kad garsus taria patenkinamai. Šie duomenys pateikti 2 paveiksle.

Remiantis tarties tikrinimo testo duomenimis, dauguma pedagogų daro gana daug tarties klaidų. Nesuvokimas, kad daro klaidų, jų nepastebėjimas, neadekvatus savęs vertinimas kelia nerimą ne tik mokyklų vadovams, bet ir pedagogų rengimo bei kvalifikacijos kėlimo institucijoms, visai visuomenei.

Į klausimą, *kokias tarties klaidas pastebi savo kalboje*, dauguma respondentų nurodė balsių tarimo ir kirčiavimo klaidas. Visiškai neminėtos priebalsių tarimo klaidos, kas rodo, kad apie jas jie net nežino.

Apie 17% respondentų į šį klausimą iš viso neatsakė arba atsakė *nežinau*. Taigi pedagogai nenagrinėja savo kalbos, nereflektuoja, nesistengia tobulėti, galima manyti, kad net negirdi mokinių kalbos, jos netaiso, neskatina taisyklingai kalbėti, skaityti.

Išvados

1. Mokytojų pedagoginių profesinių kompetencijų perkeliamosioms kompetencijoms priklausančią komunikacinę kompetenciją sudaro lingvistinė, diskursinė, sociolingvistinė, sociokultūrinė ir referatyvinė subkompetencijos, kurios apima ir bendrinės lietuvių kalbos, kaip pagrindinio mokytojo darbo instrumento, tobulinimą.
2. Mokyklos, kaip ugdymo institucijos, pagrindinė funkcija – vertybių, tarp jų ir kalbinės komunikacijos, puoselėjimas.
3. Keičiantis gyvenimo realybei, pradinėje mokykloje iš akademinės į komunikacinę keičiasi kalbos ugdymo kryptis, vaikui pritaikytas ir kalbos ugdymo turinys, mokykloje taikomi nauji, mokinio motyvaciją skatinantys kalbos mokymosi metodai ir būdai, keičiasi ir mokytojo vaidmuo – iš informacijos perteikėjo į bendradarbiaujantį patarėją. Turi keistis ir mokytojo kalba, išlaikydama pagrindines funkcijas – komunikacinę, interakcinę, perceptinę.
4. Tyrimu konstatuota prasta pradinių klasių mokytojų bendrinės kalbos tartis. Iš 111 respondentų tik 18 mokytojų bendrinės kalbos tartis atitinka bendrinės tarties normas. Tai sudaro tik 16,3% visų tirtų mokytojų. Likusių 89,7% tirtų pradinių klasių mokytojų bendrinės kalbos tartis tobulintina.
5. Praktinis tarties mokymas yra vienas esminių dalykų mokant pradinių klasių mokinius taisyklingai tarti garsus, nagrinėti žodžius, mokantis taisyklingai skaityti ir rašyti, komunikuoti viešajame gyvenime bendrine kalba.

Gauta 2006 02 05

Pasirašyta spaudai 2006 12 05

Spausdinti rekomendavo: prof. O. Tijūnėlienė,
doc. dr. A. Zulumskytė

Literatūra

- Chreptavičienė, V. (1999). Dalykinė komunikacinė kompetencija ir jos ugdymo gairės universitetinėse studijose. *Socialiniai mokslai 2(19)*.
- Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. (2000). Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Glaserfeld, E. (1995). *Radical Constructivism: A Way of Knowing and Learning*. London: Falmer Press.
- Grebliauskienė, B., Večkienė, N. (2004). *Komunikacinė kompetencija. Komunikabilumo ugdymas*. Vilnius: Žara.
- Jovaiša, L. (1993). *Pedagogikos terminai*. Kaunas: Šviesa.
- Leonavičius, J. (1993). *Sociologijos žodynas*. Vilnius: Akademija.
- Lietuvių kalbos enciklopedija. (1999). Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Lietuvos Respublikos valstybinė kalba. *Teisės aktų rinkinys*. (1997). Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Lyberis, A. (2002). *Sinonimų žodynas*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Malinauskas, R. (1999). *Pedagogų socialinio rengimo ypatumai*. Disertacijos santrauka. Kaunas.
- Marcelionienė, E. (1997). *Šaltinis. I klasės mokytojo knyga*. Kaunas: Šviesa.
- Nauckūnaitė, Z. (2000). *Būsimųjų mokytojų komunikacinės kompetencijos ugdymas universitetinėse studijose. Švietimo reforma ir mokytojų rengimas*. VU tarptautinė mokslinė konferencija. Vilnius.
- Paulauskienė, A. (2004). *Lietuvių kalbos kultūra*. Kaunas: Technologija.
- Piaget, J. (2002). *Vaiko kalba ir mąstymas* (versta iš: *Le language et la pensee chez l'enfant*). Aidai.
- Platt, R. (2003). *Komunikacija: nuo hieroglifų iki hiper teksto saitų* (versta iš: Richard Platt. *Komunication from hieroglyphs to hyperlinks*. Kingfisher Publications Plc). Vilnius.
- Pupkis, A. (1995). Prestižinė kalba ir Jablonskio autoritetas. *Gimtoji kalba 12*.
- Ramaneckienė, I., Bernotienė, D., Tumėnas, S. (2003). *Mažasis garso lingvistikos ir didaktikos žinynas*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
- Sheils, J. (1994). Kai kurie komunikacinio kalbos mokymo principai. *Švietimo naujovės*. Vilnius.
- Tijūnėlienė, O. (2000). Mokytojo autoritetas – asmenybės ugdymo priemonė. *Tiltai 1*.
- Tijūnėlienė, O. (2004). Mokytojo kūrybiškumo raiška. *Žvirblių takas 5*.
- Булатова, А. С. (2001). *Педагогический артистизм*. Москва: Академия.
- Русская, Е. (1995). Имидж современного педагога. *Мир образования 1*.
- Станиславский, К. С. (1990). *Работа актёра над собой*. Собрание сочинении. Москва.

PRIMARY SCHOOL TEACHER'S SPOKEN LANGUAGE**Janina Bukantienė****Summary**

Because of changing living conditions there are great changes in the ways we communicate and are educated. That is why the attitude to language as the means of communication changes as well. The necessity to pass from traditional narrow academic one leader training to global integrated active learning appears.

The atmosphere of communication, the methods the pupil masters the content of the subject, the ways the child communicates with his classmates and the teacher depend on the teacher's personal characteristics and on his professional preparation. Despite the rapid development of information technologies, the teacher's alive word, his language cannot be replaced.

The main means of communication at school is speech. Correct language is one of the main tools in teacher's work, which not only conveys information, stimulates learning motivation but develops pupils' language as well and this is the way of

personality expression. Language is not only the main indication of nation's mentality but it trains a pupil as a representative of the nation. The attractiveness of subject is determined by the teacher's language competence as well.

How has the the teacher's speech changed in the context of modern attitude?

Changes in life first of all change school. Today we can claim that the reform of education mainly influenced Lithuanian primary school. Traditional school was mainly based on academic attitude to teaching language. All language tasks in language classes were provided in separated, distantly related activities. Nowadays mother tongue integrates not only language, literature and culture but it is the basis to get information and to express individual knowledge as well. Essence, contacts of knowledge and experience with reality and the context of pupil's activity are looked for when grading levels of language.

Modern language directions have passed from academic to communicative ones. Communicative language direction is understood as co-personal and group activity when people share experience by verbal and non verbal signals. Interaction and perception together with the function of communication are important both for teacher's speech and training. There are different notions of means of communication. The article follows the notion that cocommunicative competence includes: linguistic, discursive, socio-linguistic, socio-cultural and referative subcompetence. It is important for the teacher to develop all these competences consciously especially linguistic and socio-cultural. They are badly developed in the primary teachers' language.

In modern school the teacher has passed from specialized language training to the dialogue with the pupil. It makes the teacher search for new active training methods motivating speech activities. The teacher's role passes from information carrier to adviser, educational coordinator and discussion partner. This way his speech intention and speech expression change. This means of communication provides new speech meanings, and new forms of speech training appear.

According to the notions provided speech training in modern primary school is based on the theory of constructivism which says that man having his own experience learns about the surrounding world and creates individual knowledge which he expresses while speaking.

According to the sphere of usage there are two types of language: spoken and written. Spoken language consists of listening and speaking. Speaking is very important for the teacher, as he appears to be the transmitter of information and the organizer of the teaching process. In primary school verbal communication is followed by non-verbal communication as a strengthening power. Scientists emphasize that awareness of verbal and non-verbal codes makes the basis of all communicative skills.

The development of spoken language cannot be interrupted at any stage of personal development and teacher's ideas must always be provided in an objective manner. The teacher playing a different role during the process of education is like an actor on the

stage. There are six factors on which the influence of successful communication depends:

- Ability to convince.
- Ability to use language techniques.
- Ability of expressiveness.
- Usage of paralinguistic means.
- Ethical-psychological position of the speaker and the listener.
- Perceptive abilities connected with listener's reaction.

Children learn to speak while listening to adults, repeating their pronunciation imitating their non-verbal communication. It is considered that if a child does not learn to speak until the age of adolescence he will not learn it at all. At school normalized general language is taught. The teacher who uses general language in public communication is the reference point that his pupils should follow. As teacher's work is mainly aimed at situational communication that is why his spoken skills must be of firm foundation. Besides, in today's society of knowledge the teacher must develop his language. In primary school it is very important to teach pronunciation of sounds. So the object of research was teacher's pronunciation having in mind the hypothesis that pupils' pronunciation depends on teacher's pronunciation.

The aim of our investigation was to analyze the situation of primary school teachers' general pronunciation. In order to put this aim to practice there were prepared tests and questionnaires. According to them typical pronunciation mistakes made by primary school teachers were recognized. They were grouped according to the deviations from the rules of general pronunciation seven main groups of such mistakes were discovered. A lot of mistakes are made when stressing words and little attention is paid to the intonation of speech. Questionnaires that were provided to find out how teachers find their pronunciation showed that majority of teachers consider their language to be good (68%) while the number of mistakes shows about a contrary situation. That means teachers do not evaluate the level of their pronunciation adequately. While speaking about their pronunciation, mistakes cannot recognize between essential things. These facts show that teachers do not analyze their language and though it is the main tool of their work they do not strive to improve it. That is why we can draw the conclusion that they do not hear the mistakes made by their pupils either, do not correct them, do not stimulate them to speak, read and write properly.

The top priority of school as the institution of education must be the formation of main values including the formation of verbal communication. The investigation revealed the poor pronunciation level of primary school teachers. Practical teaching of pronunciation is one of the basic things teaching primary school pupils to pronounce sounds correctly, to analyze words, to be aware how to read and write correctly while learning to communicate in public life in general language.